

Relvastamata vastupanu aastail 1940–41

II

VIKTOR NIITSOO

(Algus Tuna 1/2001)

Põrandaalused vastupanu-organisatsioonid

Põrandaalused vastupanugrupid tekkisid vahetult pärast Eesti okupeerimist ja tegutsesid kuni Saksa vägede saabumiseni. Mõned rühmitused jätkasid Saksa okupatsiooni ajal ning ka pärast Eesti taasvallutamist Punaarmee poolt. Tiit Noormets on põrandaaluste rühmituste juures täheldanud järgmisi tunnuseid: "Põrandaalused organisatsioonid olid väikesed grupid ja nende tegevuspiirkond piirdus lähiümbrusega; liikmetel oli legaalne staatus (illegaalses staatuses olevad isikud, kes varjasid end Nõukogude režiimi eest, tegutsesid reeglina omaette); kontaktid gruppide vahel olid minimaalsed ja nii ei saa kõnelda organiseeritud rahvusliku vastupanu võrgustikust; peamine tegevusvaldkond oli informatsiooni kogumine ja levitamine; grupid ei teinud organiseeritud ja sihipehaseid ettevalmistusi partisaanisõjaks; vastupanuliikumise peamine meetod oli vastupropaganda, mis Eestis valitseva nõukoguliku totaalset salastatuse ja ajupesu tingimustes saavutas infosõja staatuse."⁵⁴ Mart Laar märgib, et vastupanuliikumine algas Eestis sõltumata riigipea korraldustest-dekreetidest. See andis liikumisele algusest peale stiihilise

ilme, sest mängust olid väljas need, kes peaksid vastupanu organiseerima (sõjaväelased, poliitiline politsei).⁵⁵ (Lisame, et elimineeritud oli ka riigi poliitiline juhtkond, samuti ühiskondlike organisatsioonide aktivistid.) M. Laar toob esile ka Kaitseliidu osa relvade peitmisel ja oma inimeste infiltreerimisel ROsse.⁵⁶

Nende üldistustega võib suures osas nõustuda. Allpool näeme, et vähemalt üks organisatsioon – Ü. Maramaa *Päästekomitee* – seadis eesmärgiks üle-eestilise organisatsiooni moodustamise ja mitmed organisatsioonid üritasid koguda relvi, et oodatud Nõukogude–Saksa sõjalise konflikti puhul relvis välja astuda.

Riigiarhiivi filiaalis Parteiarhiivis säilitatavates NKVD toimikutes sisalduvatest süüdistusmaterjalidest nähtub, et suurem osa süüdimõistvaid otsuseid käsitles osalemist "kontrevolutsiooniliste massuorganisatsioonide" või "nõukogudevastase natsionalistliku organi-

⁵⁴ T. Noormets, *The Summer War: the 1941 Armed Resistance in Estonia. – The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States*. General editor Arvydas Anušauskas. Vilnius, 1999, lk 186)

⁵⁵ M. Laar, *Vastupanuliikumine Eestis 1940–41*. – *Kultuur ja Elu* 10-11/1991.

⁵⁶ M. Laar, *Metsavennad*. Tallinn, 1993, lk 15.

satsiooni" tegevuses. Esimesi süüdistati kavatsuses kukutada nõukogude võim Eestis, teiste puhul oli tegemist vaid nõukogudevastase natsionalistliku propagandaga. Vastavalt sellele diferentseerusid ka karistused: mässuorganisatsioonide liikmete puhul kohaldati sageli "sotsiaalse kaitse kõrgeimat määra" – surmanuhtlust mahalaskmise läbi, samal ajal kui nõukogudevastasesse organisatsiooni kuulumise eest võis pääseda 2–5 aastaga.

Vastupanuorganisatsiooni definitsiooni on autor andnud uurimuses *Vastupanu 1955–1985*. Organisatsiooni tunnusteks oli põhikirja, programmi ja kindla liikmeskonna olemasolu. Samas käsitleti organisatsioonina ka grupe, millel loetletud tunnused puudusid või ei suutnud juurdlusorganid neid avastada, ent grupi liikmed mõisteti süüdi nõukogudevastase organisatsiooni tegevuses osalemise eest.⁵⁷ Nendele kriteeriumidele vastas ehk mõni üksik organisatsioon. Enamasti oli tegemist okupatsioonivastaselt meelestatud sõpruskonnaga, kes arutas omavahel sise- ja välispoliitilist olukorda, kritiseeris Eestis toimuvat sovetiseerimist, levitas lendlehti, kogus relvi või valmistus Soome põgenema.

Seega oli enamik "kontrrrevolutsioonilisi mässuorganisatsioone" NKVD looming. Rikkaliku repressioonipagasiga NKVD nägi igas rahulolematuse ilmingus režiimi kukutada üritavat vandenõu ning püüdis tegelikke ja kujutletavaid "klassivaenulikke elemente" eos likvideerida. Kui märgati mõnda kahtlast seltskonda, püüti sinna oma agente sokutada. 1943. aastal Eesti Omaavalitsuse väljaandena ilmunud koguteos *Eesti rahva kannatuste aasta* annab ilmeka pildi agentide tegevusest: "Põhimõtteliselt otsis NKVD endale agente kõigist seltskonnakihtidest. Erilist tähelepanu pöördati nendele kutsealadele, kust informatsioon kippus puudulikuks jääma. Agentide värbamisel kasutati tihti võtet, millega kaas-

tööliseks valitud isik kuulutati arreteerituks ja tehti ettepanek süü lunastamiseks asuda tööle organite agendina. Üsna paljudel juhtudel andsid hirmutatud inimesed lõpuks sellekohase lubaduse. Kui keegi julges keelduda, siis öeldi, et mittenõustumise korral ei lahku ta sellest hoonest enam iialgi.⁵⁸

Juurdluse algatamiseks piisas NKVDle anonüümkirjast või NKVD agentidelt saadud andmetest. Vanglamüüride vahele sattunud tuli kõik lootused jätta. Selles asutuses kehtis stalinlik põhimõte "leidus inimene, leiame talle ka sobiva paragrahvi". Selle põhimõtte kohaselt oli iga vahistatu aprioorselt süüdi tunnistatud ja temalt tuli iga hinna eest saada isiklik ülestunnistus, kuna valdav enamik süüdimõistvaid otsuseid põhines mitte süütõenditel, vaid, nagu sajandeid varem inkvisitsioonis, süüaluse ülestunnistustel. Seetõttu ülestunnistuse kättesaamiseks vahendeid ei valitud. Ülekuulamist teostati peamiselt toimikus leiduvate süüdistuste alusel ning taotleti kõigi süüdistuste omaksvõtmist, olgu need nii absurdseid kui tahes. Ülekuulamine kestis tavaliselt keskööst hommikuni, kuid harvad ei olnud ka juhtumid, kus süüdistatavat kuulati üle mitu ööpäeva järjest, kusjuures ülekuulajad pidevalt vahetusid. Öisel ajal ülekuulamist praktiseeriti põhjusel, et sel ajal on inimeste vaimne ja füüsiline vastupanuvõime tunduvalt nõrgem kui päeval. Esimesed ülekuulamisest toimusid üldiselt ilma peksuta, kuid esines juhtumeid, kus peksuga alustati juba arreteerimise momendist. Enda maandamiseks eelistasid paljud ülekuulajad peksmist kätega, ent peksti ka jalgade, rihmapannalde, kumminuia, võtmete ja mitmesuguste muude käepäraste vahenditega. Ülekuulamisvaheaegadeks pisteti ohvrid kitsasse boksi, kus ei saanud õieti seista ega istuda, kartserisse või aurukappi. Rafineeritum piinamisvõte oli ülekuulatava asetamine prožektorite valgusse. Üks paljumasutatud võtteid oli mahalaskmise lavastamine.

Ülaltoodu on vaid murdosa tšekistide rikkalikest piinamisvõtetest, mida on kujukalt kirjeldanud Aleksandr Solženitsõn.⁵⁹ Kuid enamasti piisas nendestki, et panna ülekuulatavaid omaks võtma ükskõik kui absurdseid

⁵⁷ V. Niitsoo, *Vastupanu 1955–1985*. Tartu, 1997, lk 13–14.

⁵⁸ *Eesti rahva kannatuste aasta*. Koguteos. Tallinn, 1995, lk 196.

⁵⁹ A. Solženitsõn, *Gulagi arhipelaag I–II*. Tallinn, 1990, lk 82–119.

süüdistusi, et ainult päästvasse vangikongi tagasi pääseda. Nagu allpool näeme, suutis mõni üksik piinakonveierile sattunu siiski kindlaks jääda ja mitte reeta kaaslasti või omaks võtta ilmseid valesüüdistusi. Suuremale osale vangistatutest käis see üle jõu.

Alati ei jõudnud NKVD uurijad eesmärgile kondimurdmismeetoditega. Tihti kasutati meelitamist ja arreteeritule lubati igasuguseid kergendusi tingimusel, et ta süü üles tunnistaks ja kaasosalised üles annaks. See aga oli aeganõudev meetod, mida kasutati suhteliselt harva.

Vaatamata uute võimude revolutsioonilisele valvsusele ja NKVD ämblikuvõrgule, tegutses aastail 1940–1941 mitmeid organisatsioone, mis jäid tšekistide poolt avastamata. Petserimaal tegutsenud organisatsioonist on kirjutanud Leonhard Saluveer: "Kui siis sai selgeks "Eesti NSV" tõeline olemus, ei jäänudki muud üle, kui lõin 1940. a. lõpul põrandaaluse organisatsiooni "Päriiseestlased", võttes eeskujuna "Noorte Kotkaste" organisatsiooni tegevusest. /.../ Suurematest ettevõtmistest on meelde jäänud Soome Vabariigi aastapäeva tähistamine metsas 6. detsembril ja lendlehtede levitamine 24. veebruaril eel 1941. aastal."⁶⁰

Arved Salupere on meenutanud Mustvee Humanitaargümnaasiumis aset leidnud vastupanuliikumise kohta järgmist: "Talvel 1940–41 kasvas meis tahe alustada koolis vastupanuliikumist. Olime tollal 14-aastased poisikesed, kuid meie soov oli vankumatu. Moodustasime grupi tuumiku, kuhu kuulus kolm poissi – mina, Arved Salupere, minu vend Evald Salupere ja meie klassivend Endel Palm. /.../ Grupi nime peale me ei mõelnud. Lootsime seda teha hiljem, kui grupp suurem on. Tegime seda ema-isa teadmata. Kooli keldrist leidsime tüki šapirograafi ja paljundasime sellel tuhatkond lendlehte "Maha kommunism!". Juba järgmisel päeval puistasime linna ja kooli lendlehti täis. Algu oli rahulik, kuid siis ilmusid kooli julgeolekumehed ja kool sattus julgeoleku ülekuulajate meelevalla. Mõnedki koolipoisid viidi minema ning rohkem ei ole me neid näinud. Ka meie ei saanud oma ridu suurendada. Kandsime vaid kurvalt sini-must-

valget märki kuue parema revääri all. Vaid üks klassikaaslane käis kaebamas õpetaja Lumingule, et Salupere poisid levitavad lendlehti. Härra Luming käskis poisil vaikida ja lubas uurimise enda kätte võtta. Ta kutsus meid enda juurde, palus meid ettevaatlikud olla ning ütles, et me kodus kõik süütõendid kõrvaldaksime. Nii tegimegi. Oma ridu me suurendada ei saanud, kuna olime kogu aeg kontrolli all. Seda me ei teadnud, et meie koolis oli ka suuremate poiste vastupanugrupp, palju arvukam kui meie oma. Ka neil oli kaotusi. Siis tulid sakslased ja 16-aastaselt liitusime kooli Omakaitsega."⁶¹

Robert Kreem on kirjeldanud 1941. aasta jaanuaris Kuressaare gümnaasiumi baasil loodud organisatsiooni Uued Kalevlased tegevust. Nende suurim aktsioon oli 80 lendlehe valmistamine ja ülespanek Kuressaares 24. veebruaril 1941.⁶²

Märtsis 1941 moodustati vastupanuorganisatsioon Eesti Tervishoiu Muuseumis (ETM) Tartus, mis asus Kindral Põdra tänaval otse NKVD maja vastas. Asukoht oli soodne, kuna tšekistidel ei tulnud pähegi, et keegi sõandaks otse nende nina all vastupanu organiseerida. Samas oli võimalik muuseumi akendest jälgida NKVD majas toimuvaid liikumisi ning sel viisil avastada aktiivsemaid kaasajooksikuid ja agente. Organisatsiooni esialgse "kolmiku" moodustasid ETMi juhataja Aleksander Koskel, asjaajaja Karl Aun ja üliõpilane L. Kriisa, kes kõik olid Eesti Üliõpilaste Seltsi liikmed. Hiljem täienes koosseis uute liikmete kaastõmbamisega. Tegevus piirdus informatsiooni kogumise ja analüüsiga. Arutati omavahel

⁶⁰ L. Saluveer, Noorteliikumisest Petserimaal – Eesti koolinoored vabadusvõitluses. – 20. veebruaril 1993. a. Tartu Ülikooli aulas toimunud Eesti Vabariigi 75. aastapäevale pühendatud konverentsi materjalid. Tartu, 1993, lk 17.

⁶¹ A. Salupere, Mustvee Humanitaargümnaasiumi vastupanuliikumisest 1940.–1941. a. Eesti koolinoored vabadusvõitluses: 20. veebruaril 1993. a. Tartu Ülikooli aulas toimunud Eesti Vabariigi 75. aastapäevale pühendatud konverentsi materjalid. Tartu, 1993, lk 18.

⁶² Vt R. Kreem, Vandega seotud. London, Ontario, Kanada, 1984, lk 97–103.

põrandaaluste gruppide organiseerimise laiendamist, nende tegevuskava, isikute tegevust ja nende usaldatavust, informeeriti üksteist kommunistide tegevusest, toimuvaist muudatustest tegelikus elus, sidemete otsimisest ja loomisest metsavendadega maal, relvade muretsemisest jne. Üks "tõmmuverelise" välimusega meesüliõpilane, kelle vene keel oli aktseendita, saadeti informatsiooni saamiseks komnoorte organisatsiooni. Hiljem sai ta kompartei liikmete autojuhiks. ETM-i grupp jäi NKVD poolt avastamata ja etendas koordineerivat rolli Tartu vabastamislahingutes Suvesõja päevil.⁶³

Järgnevalt on vaatluse alla võetud põrandaalused vastupanuorganisatsioonid, mis NKVD avastas ja mille liikmed represseeriti. Vaatamata toimikutes olevate andmete nappusele ja fragmentaarsusele saab siiski mingi ettekujutuse ka nende organisatsioonide tegevusest.

Eesti Rahvuslik Demokraatlik Selts

20. septembril 1940 arreteeris NKVD Tallinnas seltsi järgmised liikmed: tislariõpilane Endel Väärt (1922), Tallinna Kõitekoja õpipoisid kaksikvennad Endel ja Aksel Vaks (1922), müüjaõpilane Endel Ritsu (1923), rätsepaõpilane Endel Luter (1924), müüja Endel Viibur (1922) ja saeveskitööline Harald Väär (1922).⁶⁴

NKVD novembris 1940 koostatud süüdistuskokkuvõtte materjalidest nähtub, et Tallinnas oli loodud kontrrevolutsiooniline noorsoo organisatsioon, nimetusega Eesti Rahvuslik Demokraatlik Selts (ERDS). ERDS moodustati juulis 1940 "Nõukogude vastaselt häälestatud noorsoo hulgast". Organisatsiooni oli koondatud 20 liiget. Vastuvõtt toimus ankeetlehtede

täitmise teel ja vande andmisega olla truu organisatsioonile. Organisatsiooni oli põhikiri ja salakiri sidepidamiseks. NKVD hinnangul seadis organisatsioon endale ülesandeks "õõnestava töö Eesti NSV ja Kommunistliku Partei vastu". Organisatsiooni liikmed koostasid ning levitasid riigi- ja kommunismivastase sisuga lendlehti. Tallinna elanike seas levitati igasuguseid provokatsioonilisi kuuldusi. Peale selle tegeldi relvade muretsemisega relvastatud ülestõusuks. Üks algatajaid selles organisatsioonis oli Elmar Väärt, kes isiklikult kaasas rea liikmeid ja kelle ülesandel "värbitud" liikmed omakorda "värbisid" uusi liikmeid. Augustis ühinesid ERDSga veel kaks noorsoogruppi: 4-liikmeline Endel Luteri grupp ja 5-liikmeline Endel Ritsu grupp. Ühel salakoosolekul Seewaldi metsas need grupid ühinesid, valiti juhatus, millesse kuulusid Elmar Väärt, Endel Vaks, Endel Luter ja Merilaht. Juuli lõpul valmistasid Endel Vaks ja Endel Viibur viimase korteris 16 lendlehte ja kleepisid need öösiti "Kawe", "Kilgase" ja "Sitsi" vabrikute läheduses, liinibusside lõppjaamas Ristiku tänaval, Tallinna Sadamas ja mujal. E. Luter kogus raha salakorteri üürimiseks, kus pidada koosolekuid ning üritas muretseda relvi.⁶⁵

Organisatsiooni põhikirja toimikus ei leidu. Küll aga on säilinud kirjutusmasinal trükitud ERDSi astumise organisatsiooni templiga varustatud avalduse blankett, millel on peale organisatsiooni nimetuse ERDS veel millegipärast kiri "Roheline sisalik" koos stiliseeritud sisaliku kujutisega. Samuti on säilinud kaks lendlehe varianti. Neist lühem, käsitsi trükitähtedega kirjutatu kannab järgmist teksti: "Maha kommunistid, elagu sinine must valge!" Teine, pikem variant, mis on samuti käsitsi kirjutatud, ülistab iseseisvuse aegset õitsengut olukorras, kus ollakse "määratud kõngema Stalinliku päikese haisevas soojuses", ning kutsub üles jääma eestlaseks. Veel leidub toimikus salakirja võti.⁶⁶

ERDS juht E. Väärt tunnistas ülekuulamisel järgmist: "'Eesti demokraatlik salaorganisatsioon' koosneb 20-st noorest mehest. Organisatsioon asutati 1938, kuid aktiivset tööd pole läbi viidud kuni juuni kuuni 1940. a. Or-

⁶³ ETM-i grupi kohta vt K. Aun, Tartu vabastamise eel. – Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas. IV kd Stockholm, 1957, lk 42–44; Aleksander Koskel. Tartu vabastamise lahing. – Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas. IV kd Stockholm, 1957, lk 50.

⁶⁴ Samas.

⁶⁵ ERAF, f 129, 5290.

⁶⁶ Samas.

ganisatsioon seadis endale sihiks organiseerida kõikide nõukogudevastaste elementide koondamise lendlehtede levitamise ja kihutustöö abil. /.../ Meil oli kavatsus haarata võim enda kätte relvade abil juuni kuus 1940. a., kuid see sai edasi lükatud detsembri kuule 1940. a. Luter püüdis Kaitseliidu kaudu hankida relvi, sel ajal kui Kaitseliit oli suletud, ja samuti raha. /.../ Lendlehtede sisu, mida me levitasime, oli järgmise sisuga: *Ärka, Eesti! Elagu vaba Eesti*, ja muusisulisel." /.../ "Peale selle, me ootasime sõja lõppu. Kui oleks võitnud Saksamaa, oleksime ühiselt Saksamaaga alustanud sõda Nõukogude Liidu vastu, kui aga oleks võitnud Inglismaa, oleksime ühinenud Inglismaaga N. Liidu vastu." /.../ "Organisatsioon koosnes 4 grupist. Esimene grupp oli "Juhtkond", mille juhiks olin mina. Teine grupp "Side" – juhtis Akk, Harri. Kolmas grupp "Pioneer" – juhti ei olnud määratud. Neljas oli "Löökgрупп" – juhti ei olnud määratud. Löökgруппile pidi Vaks, Aksel õpetama käsitsema relvasid. Löökgруппi ülesandeks oli võimaluse korral väljaastumisel ENSV ja kompartei vastu vallutada tähtsamad punktid, et sellega vastuhakkamist vähendada. Mina koos VAKS AKSELIGA koostasid ERDS põhikirja. Minu juhatusel sai koostatud šifr, koostatud ja trükitud 30 avaldust uute liikmete vastuvõtmiseks. Minu ülesandel VAKS AKSEL valmistas ERDS-ile pitsati, VAKS ENDEL koos teiste ERDS liikmetega valmistas ja levitas k/r lendlehti."⁶⁷

10. märtsil 1941 mõistis NKVD Vägede Baltikumi Sõjaväeringkonna Sõjatribunal ERDS-i liikmetele tolle aja kohta suhteliselt leebed karistused. E. Väärt, A. Vaks, E. Vaks, E. Ritsu, E. Luter ja E. Viibur mõisteti VNFSV KrK § 58-10 (I) alusel 2 aastaks PTL-i. H. Vääri karistati § 58-12 (kontrrrevolutsioonilisest kuriteost või ettevalmistavast süüteost mitteteatamine) alusel 2-aastase vabadusekaotusega, ent võttes arvesse tema ühiskonnast isoleerimise mitteotstarbekust, loeti see tähtaeg tingimisi karistuseks.⁶⁸ Ülalpool organisatsiooni ühe juhtliikmena figureerinud Merilaht on ilmselt jäänud NKVD poolt tabamata, kuna pole suudetud isegi kindlaks teha tema eesnime.

Lühike karistusaeg aga tähendas, et selle lõppedes süüdimõistetuid ei vabastatud, vaid

sõjaaega ettekäändeks tuues määrati laagris uus karistus – kuni sõja lõpuni või pikendati karistust 5 aastani. Nii toimiti ka ERDS-i liikmetega. Need, kes olid laagri üle elanud, vabanesisid küll 1946. aastal, ent juba 1950 arreteeriti uuesti ning saadeti eluaegsele asumisele. ERDS-i liikmete edasise elukäigu kohta on teada järgmist. E. Väärt vabanesis Ussollagist 7.09.1946, arreteeriti uuesti 4.04.1950 ja määrati erinõupidamise otsusega asumisele Krasnojarski krais, kust vabanesis 7.09.1956.⁶⁹ A. Vaks suri 24.12.1941 Ussollagis. E. Vaks arreteeriti pärast vabanemist uuesti 4.04.1950 ja saadeti samuti erinõupidamise otsusega asumisele.⁷⁰ E. Ritsu vabanesis 24.08.1946 Solikamskist, asus elama Tallinna, mõisteti erinõupidamise otsusega 15.07.1950 asumisele Novosibirski oblastis, vabanesis 15.03.1958.⁷¹ E. Viibur suri 10.03.1942 Ussollagis.⁷²

Tartu organisatsioon

24. jaanuaril 1941 arreteeris NKVD Tartus järgmised isikud: isa juuksuriäris töötanud Edgar Reino (1920), 4. veebruaril keskkooliõpilane Ivar Borkman (1922) ja Heino Univer (1923), 5. veebruaril tema vend Uudo Univer (1920) ja keskkooliõpilane Karl-Gustav Luude (1922), 6. veebruaril rahvamaja elektrimontöör Taivo Klink (1921) ning 15. veebruaril keskkooliõpilane Valdeko Noorkukk (1921). Arreteerimisel haavas V. Noorkukk kahe revolvrilasuga üht tšekisti.⁷³

Kuna selle Tartu grupi tegevuse kohta ei ole toimikus säilinud mingeid asitõendeid, tuleb toetuda tšekistidepoolsele süüdistusmaterjalile. 1941. aasta aprillis koostatud süüdistuskokkuvõttest võib lugeda järgmist: "ENSV RJRK Tartu osakonna poolt oli paljastatud k.r. noorte organisatsioon, kes lootes Saksamaa

⁶⁷ Samas, l 12–41.

⁶⁸ Samas, l 404–406.

⁶⁹ Poliitilised arreteerimised Eestis 1940–1988 I. Koostaja Leo Õispuu. Tallinn, 1996, lk 625.

⁷⁰ Poliitilised arreteerimised Eestis 1940–1988 II. Koostaja Leo Õispuu. Tallinn, 1998, lk 562.

⁷¹ Poliitilised ... I, lk 447.

⁷² Poliitilised... II, lk 581.

⁷³ ERAF, f 130, s 15342.

interventsiooni pääle Nõuk. vastu võttis endale eesmärgiks kukutada Nõukogude võim Eestis relvastatud mässu abil. Juurdluse materjalidega on kindlaks tehtud, et arreteeritud käesolevas asjas k.r. organisatsiooni osavõtjad /.../ tegid õppiva noorsoo keskel süstemaatiliselt Nõukogude võimu vastast propagandat, selgitades selle juures Nõukogude vastaselt meelestatud noori ja värbasid neid oma k.r. tegevuse jaoks. Kogunedes väikeste gruppide-na illegaalsetele k.r. koosolekutele, mis toimusid k.r. organisatsiooni liikmete korterites ja tehes väljasõite väljapoole Tartu linna piiridest, k.r. organisatsiooni osavõtjad arutasid küsimusi, mis seoses relvastatud väljaastumise-ga sihitud Nõukogude võimu vastu Eestis. K.r. väljaastumise läbiviimiseks, organisatsioon pidi ette valmistama kaks pataljoni õppivat noorsugu, kelle ülesandeks pidi olema mässu puhul vallutada Tartu linna ametiasutused. Esimese mässu tähtjaks oli määratud 31. dets. 1940. a. öö vastu uut aastat. Peale selle tegi endale ülesanneteks jälgida Nõukogude vägesid Eestis, kindlaks teha aerodroomide /lennuväljakute/ ja sõjaväe arsenaalide asukohad. Kontrrevolutsioonilises tegevuses organisatsioon pidas sidemeid ühe tema juhtidest Aleksander NÕMMEGA⁷⁴, eluk. Tapa rajoonis /arreteeritud 14.I.41/ kes pidas isiklikult ühendust Tallinna k.r. organisatsiooniga ja k.r. meelestatud end. eesti väejuhtide koosseisuga."⁷⁵

Noormehi süüdistati selles, et nad kuulusid organisatsiooni, mis valmistas ette "relvastatud mässu Nõukogude võimu mahakukutamiseks" Eestis ja nõukogude võimu vastase agitatsiooni tegemises oma lähikonnas. Lisaks sellele pandi V. Noorkukele süüks terroristliku akti toimepanemist ENSV RJRK kaastöölise kallal.⁷⁶

Jääb selgusetuks, kui palju oli nendes süüdistustes tõtt ja kui suures osas oli see NKVD looming, mida arreteeritud olid sunnitud jõhkrate piinamiste tagajärjel omaks võtma. Erandlikuna eesti keeles koostatud süüdistuskokkuvõtte põhjal otsustades on pigem tegemist selle koostanud eesti soost tšekisti innuka sooviga oma lojaalsust tõestada.

7. juunil 1941 mõistis RJRK tribunal VNFSV Krk §-de 58-2 (relvastatud mäss ja võimuharamine), 58-10, 58-11 alusel K.-G. Luudele ja V. Noorkukele mahalaskmise; E. Reinot, T. Klinki, H. Univeri ja U. Univeri karistati 10-aastase ning I. Borkmani 5-aastase vabadusekaotusega PTL-is.⁷⁷

K. G. Luude ja V. Noorkukk hukati ilmselt Tallinnas 23.06.1941.⁷⁸ I. Borkman suri 19.04.1943 Solikamski vangilaagris, T. Klink 27.07.1942 Ussollagis ja U. Univer 16.04.1942 Vjatlagis.⁷⁹

Tallinna tehnilise raudteekooli organisatsioon

1941. aasta algul avastas NKVD Tallinna tehnilises raudteekooli õpilastest koosneva noortegrupi, mida iseloomustati kui "kontrevolutsioonilist mässulise kallakuga noortegrupi". Sellega seoses arreteeriti 14. jaanuaril Aleksander Nõmm (1919), 6. jaanuaril Ahto Niilus (1922) ning 24. jaanuaril Helmut Madarik (1921) ja Eugen Krimm (1922). Süüdistuskokkuvõttest nähtub, et novembris 1940 kohatas A. Nõmm Tartus oma tuttavat endise Eesti Kaitseväe ajateenijat Kevendit (varjab ennast), kelle mõjul alustas nõukogudevastase grupi loomist Tallinna tehnilises raudteekoolis. Sel eesmärgil kaasas Nõmm oma kaasõpilase O. Valteri (varjab ennast), kelle kaudu detsembri lõpul värbas kaasõpilase Ahto Niiluse. A. Niilus hakkas Nõmme õhutusel koolis levitama mitmesuguseid laimavaid kuuldusi nõukogude võimu kohta ja kontrrevolutsiooniliste laulude tekste, mis olid suunatud partei ja valitsuse juhtide vastu. A. Niiluse kaasatud H. Madarik osales nende laulude laulmises, peale selle esitas tundides nõukogudevastase sisuga küsimusi ja levitas kaasõpilaste seas Eesti Vabariigi vapiga sõrmuseid. Uurimine selgitas välja, et

⁷⁴ Vt Tallinna tehnilise raudteekooli organisatsioon...

⁷⁵ ERAF, f 130, s 15342.

⁷⁶ Samas.

⁷⁷ Samas.

⁷⁸ Poliitilised... I, lk 272 ja 329.

⁷⁹ ERAF, f 130, s 15342.

⁸⁰ ERAF, f 130, s 2001, l 301–304.

laulude sõnad koostas sama kooli õpilane J. Krimm (ümbertehitud sõnadega *Katjuuša*).⁸⁰

3. veebruaril 1943 mõisteti NKVD erinõupidamise määrusega (enne vist ei jõutud sõja tõttu) A. Nõmmele VNFSV Krk § 58-2 alusel 8 ja A. Niilusele 5 ning H. Madarikule §-de 58-10 (I) ja 58-12 alusel 5 aastat PTL-i. E. Krimm ei jõudnud kohtuotsust ära oodata, kuna suri 8. veebruaril 1942 Molotovis (praegu Perm). H. Madarik suri 3.02.1943 Molotovis (samal päeval, kui toimus EN!).⁸¹ A. Nõmm vabanes 22.11.1948. 1950. aastal arreteeriti ta uuesti ja mõisteti asumisele Krasnojarski kraisse, kust vabanes 9.04.1956.⁸²

Eesti Rahvuskaard

1. mail 1941 arreteeriti NKVD poolt Tallinnas juudi rahvusest kooliõpilane Lazar Epštein (1923). 1. juunil 1941 Tallinnas koostatud süüdistuskokkuvõtte põhjal süüdistati teda selles, et ta "moodustas 22. laskurbrigaadi aspirandi Arvet Saueri (arreteeritud) ülesandel kontrrevolutsioonilise grupi vanemate klasside õpilastest nimetusega *Eesti Rahvuskaard*. /.../ Saueri ülesandel tegeles Epštein uute liikmete värbamisega gruppi, seades nende ees ülesandeks, et NSVL-le kallaletungi momendil kapitalistlike riikide poolt, organiseerida tagalas ülestõus ja murda Nõukogude võim Eestis. /.../ Selle eesmärgi saavutamiseks püstitas Epštein grupi liikmete ees ülesanded hankida relvi ja viia läbi kontrrevolutsioonilist propagandat, et tõmmata noorsugu kõrvale kommunistlikust kasvatusesest."⁸³

3. veebruaril 1942 Solikamskis koostatud uus süüdistuskokkuvõtte andis organisatsiooni sihtidest pisut selgema pildi: "Konspiratsiooni eesmärgil oli organisatsioon "Eesti Rahvuskaard" moodustatud selliselt, et oli jagatud eraldi iseseisvatesse gruppidesse, millel oli oma juht. Nende gruppide liikmed ei teadnud teiste gruppide olemasolust ja nende liikmeid, kuid juhid said korraldusi organisatsiooni keskuselt. Keskus üllitas k.r. sisuga lendlehti, milles oli juhised organisatsiooni edasise töö meetodite kohta. Iga grupi liige pidi organisatsiooni töö meetodite väljaraakimise eest vastutama oma eluga. Epštein, olles grupi juhiks, mis koosnes

8 inimesest: Suursiet (Suursööt? – V.N.), Sisask, Truberg, Hodman, Ivanov, Poolar, Kinsk ja Marvits, viis Saueri ülesandel läbi poliitõppusi teemal "Kommunism ja demokratism". Igal organisatsiooni ja grupi liikmel tehti ülesandeks hankida tulirelvi ja lõhkeainet. Epšteinil, Molmal, Tallol jt. grupi liikmetel olid relvad: brauning, nagaan. /.../ Süüalune Epštein koos teiste grupi liikmetega tegeles aktiivsete kommunistide-komnoorte väljaselgitamisega, et sooritada nende suhtes ülestõusu ajal terroristlikke akte. Püüdis pääseda komsomoli reeturliku eesmärgiga selgitada välja aktiiv. Epštein levitas õpilaste ja rahva seas laimavat nõukogudevastast lüüasaamismeeleolulist agitatsiooni, levitas laimu nõukogude võimu, stahhaanovlike meetodite kohta."⁸⁴

Toimikus tribunali otsus puudub, säilinud on vaid selle ära kiri, mille kohaselt 31. märtsil 1942 Solikamskis toimunud NKVD EN mõistis L. Epšteini surma. Otsus viidi täide 14. juunil 1942 Solikamskis.⁸⁵

L. Epšteini ema järelepärimisele poja saatuse kohta vastas KGB 27. jaanuaril 1956, et L. Epšteinile mõisteti 1942. aastal 10 aastat PTLi ja ta suri 14. novembril 1949 maohaavandisse, mida komplitseeris profuusne verejooks.⁸⁶ Jääb vaid mõistatada, kas oli tegemist mingi segaduse, näiteks kellegi samanimelise juhtumi (täpne surma põhjuste diagnoos ja kuupäev) või KGBle omase teadliku häämamisega.

Kuigi suur osa Eestis elavaid juute ruttas pärast maa okupeerimist uute võimurite teenistusse, leides rakendust riigiameteis ja isearanis NKVD-s, leidis L. Epšteini näitel ka selliseid juudi rahvusest inimesi, kes okupante ei pooldanud ning astusid välja Eesti eest. Samas asetasid nad end väga kahemõttelisse olukorda, sest võttes arvesse eelseisvat Saksa okupatsiooni, oleks Eesti patrioodile L. Epšteinile jäänud ainsaks ellujäämisvõimaluseks välismaale põgenemine.

⁸¹ Samas.

⁸² Poliitilised... II, lk 323.

⁸³ ERAF, f 130, s 7399, l 45–46.

⁸⁴ Samas, l 50–52.

⁸⁵ Samas, l 66.

⁸⁶ Samas, l 66.

Lendleht "Maha kommunism!"

17. oktoobril 1940 arreteeriti Valgas NKVD poolt Valga Tööstuskooli õpilane Johan Koop (1921) ja 23. oktoobril tema kaasõpilane Erich Talve (1922). Noormehi süüdistati lendlehe pealkirjaga "Maha kommunism!" koostamises ja levitamises 1940. aastal.⁸⁷ A-3 formaadis käsitsi musta tušiga kirjutatud lendlehes pöörduti eestlaste poole üleskutsega, et aeg on astuda võitlusse punase terrori vastu. "Seepärast koondugem *sini-must-valge* alla ja hävitame punase ikke, kes on toonud sadadele miljonitele töölistele nälga ja viletsust. /.../ Vabastame end punasest orjusest, et võime vaba rahvana oma tulevikku rajada *sini-must-valge* lipu all läheme uue ja õnneliku tulevikule vastu." Lendlehe päisesse on joonistatud sini-must-valge rahvuslipp ja allkirjaks on "*Sini-must-valge*".⁸⁸

8. märtsil 1941 mõisteti erinõupidamise poolt E. Talvele ja J. Koopile VNFSV KrK §-de 58-10 ja 58-11 alusel 5 aastat PTL-i.⁸⁹

E. Talve kandis karistust Vorkuta vangilaagris, kust vabanes 28.03.1946. Ent juba 30.06.1949 arreteeriti ta uuesti ja 26.11.1949 erinõupidamise otsuse alusel mõisteti asumisele Akmolinskisse. J. Koop viibis vangistuses Vorkutas, kust vabanes 13.10.1945. 1946. aastal õnnestus tal tulla Eestisse ja asuda elama Valga. Uuesti arreteeriti 7.07.1949 ja 26.11.1949 erinõupidamise otsuse alusel mõisteti asumisele Karagandasasse, kust vabanes novembris 1956.⁹⁰

T

(järgneb)

⁸⁷ ERAF, f 130, s 9839, l 16–17.

⁸⁸ Samas, ümbrikus.

⁸⁹ Samas, l 18–19.

⁹⁰ ERAF, f 130, s 9840.